

Λευτέρης Πλάτων

«Δυο-δυο, στην μπανιέρα δυο-δυο...». Ένα ενδιαφέρον πήλινο ομοίωμα από την ανατολική Κρήτη, με πιθανές σημασιολογικές διασυνδέσεις με την Κύπρο του τέλους της Εποχής του Χαλκού και της Εποχής του Σιδήρου

ABSTRACT

The aim of this paper is to present and try to interpret an interesting Late Minoan clay model from Lastros, Siteia. It is a miniature bathtub, in the interior of which two small figurines, one male and one female, facing each other, have been attached. N. Platon, in a brief report, dated the find to the LMIIIB period and considered that the human figures represent two children taking a bath. However, the item comes from a small, completely destroyed chamber tomb, in which it is said that a few bones and clay vessels were also found. This fact, in combination with some observations on the morphology of the clay group itself, suggests that the latter was meant from the beginning to be used in a special rite, a symbolic religious function being more probable than the simple rendering of a scene connected with the everyday life of the prehistoric inhabitants.

In this context, it is interesting that clay models of bathtubs, and also full-size occur in religious and burial contexts, in Cyprus and other areas of the east Mediterranean, as early as the end of the Bronze Age. As direct interconnections between eastern Crete and Cyprus have been confirmed as far back as the Neopalatial Period, the question arises whether the “bathtub rite” constituted a more widespread religious practice throughout the east Mediterranean, originating from a common belief, already completely formed at the end of the second millennium B.C.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: γονιμικός, ιερό, καθαρμός, καθημερινή ζωή, Κύπρος, λουτήρας, λουτηροειδής λάρνακα, ομοίωμα, παιδί, ρυτό, ταφή, ταφικό δοχείο, τάφος, τελετουργικός, χειρονομία

Αντικείμενο του παρόντος αποτελεί ένα από τα χιλιάδες μοναδικά εκθέματα της νέας έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου (Εικ. 1). Φέρει τον αριθμό 18.505 των πήλινων ευρημάτων του μουσείου και προέρχεται από τη Λάστρο της επαρχίας Σητείας. Παρά το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει, τόσο για τον χώρο της μινωικής θρησκείας, όσο και για αντιλήψεις και πρακτικές που απαντούν σε μία πολύ ευρύτερη, γεωγραφικά και χρονολογικά, ζώνη της

* Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη διεύθυνση και το προσωπικό, επιστημονικό, διοικητικό και φυλακτικό, του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, που με διευκόλυναν με κάθε τρόπο στη μελέτη του αντικειμένου. Ευχαριστώ, επίσης, ιδιαίτερα τους φίλους και συναδέλφους Κ. Μπαξεβάνη, Γ. Παπασάββα και Β. Πετράκη, που μου προσέφεραν βιβλιογραφική υποστήριξη, σε ειδικά ερευνητικά πεδία, που άπτονται των προσωπικών τους επιστημονικών ενδιαφερόντων.

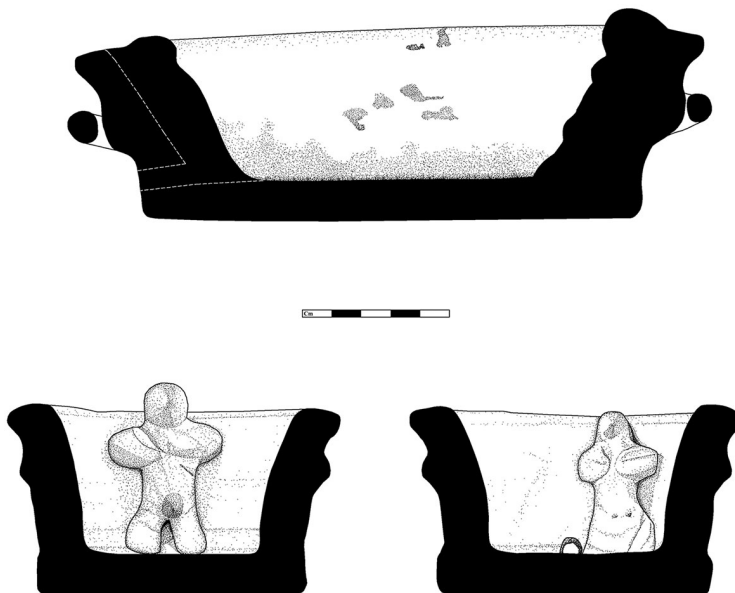

Εικ. 1. Το ομοίωμα από τη Λάστρο.

αρχαιότητας, παραμένει ουσιαστικά άγνωστο στην Επιστημονική Κοινότητα, απουσιάζοντας εμφατικά από τις βιβλιογραφικές συζητήσεις που άπτονται του είδους και της θεματικής του.¹

Α. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Πρόκειται για ένα μικρογραφικό πήλοπλαστικό ομοίωμα λουτηροειδούς σκεύους, μεγίστων διαστάσεων 21 × 11,4 και μέσου ύψους 6,3 εκατοστών, στο εσωτερικό του οποίου έχουν επικολληθεί δύο ανθρώπινες μορφές, μία αρσενικού φύλου και μία θηλυκού (Εικ. 2).² Το αντικείμενο είναι αδρά πλασμένο, από ροδόχρωμο πήλο,³ και παρουσιάζεται ελαφρά ανισοϋψές στα δύο άκρα του, χαρακτηριστικό που πιθανώς

Εικ. 2. Κατά μήκος και εγκάρσιες σχεδιαστικές τομές του αντικειμένου (σχεδίαση Ντίνα Βασιλοπούλου).

¹ Βλ., ενδεικτικά μεταξύ άλλων, Ginouènes 1962, 29-32. Karageorghis 1981, 150-151. Maier – Karageorghis 1984, 133-134. Κρίγκα 2003, 470-480. Mazow 2006-2007, Collard 2008. Karageorghis – Raptou 2014, 38-39.

² Η σχεδίαση του αντικειμένου οφείλεται στη Ντίνα Βασιλοπούλου και η φωτογράφησή του στη Μαρία Κυρίτση. Αναλυτικά οι διαστάσεις: Μέγιστο ύψος: 6,3 εκ. Ελάχιστο ύψος: 5,3 εκ. Μήκος στο επίπεδο του περιχειλώματος: 21 εκ. Μέγιστο πλάτος στο επίπεδο του περιχειλώματος: 11,36 εκ. Μήκος στο επίπεδο της βάσης: 17 εκ. Μέγιστο πλάτος στο επίπεδο της βάσης: 8,9 εκ. Πάχος περιχειλώματος: 1,35-1,40 εκ. Διάμετρος οπής εκροής: 0,7 εκ. Πάχος λαβών: 1-1,2 εκ. Ύψος ανδρικού ειδωλίου: 6,5 εκ. Ύψος γυναικείου ειδωλίου: 6 εκ.

³ Κλίμακα Munsell: 2,5 YR, 6/6.

Εικ. 3. Πλευρική όψη του αντικειμένου.

Εικ. 4. Η θέση της αρσενικής μορφής στη μία στενή πλευρά του ομοιώματος.

οφείλεται στη σχετικά αμελή κατασκευή του (Εικ. 3). Τέσσερις οριζόντιες τοξωτές λαβές είναι τοποθετημένες, ανά δύο αντικριστά, από μία σε κάθε πλευρά του σκεύους. Το χείλος και η βάση τονίζονται με ελαφρά έξεργες ζώνες, ενώ το τοίχωμα παρουσιάζει οριζόντια αναθύρωση, που εκτείνεται περιμετρικά, περίπου στο ύψος των λαβών. Οι δύο μορφές, σε αντικριστή θέση, ακουμπούν με τα νώτα τους στις ελαφρά λοξές εσωτερικές παρειές των στενών πλευρών του σκεύους, με τα κεφάλια τους να προβάλλουν ελαφρά πάνω από το περιχέλωμά του. Αποδίδονται όρθιες, με τις απολήξεις των κάτω άκρων τους να λείπουν, ουσιαστικά συγγεόμενες με τον πυθμένα του αντικειμένου (Εικ. 4). Τα κεφάλια τους έχουν αποδοθεί τριγωνικά, με οξύ ρύγχος, χωρίς άλλα χαρακτηριστικά, αν εξαιρέσει κανείς τα μαλλιά της θηλυκής μορφής, που πέφτουν ελεύθερα στους ώμους της (Εικ. 5). Τα χέρια και των δύο κάμπτονται και φέρνονται στο στήθος, σε μια προσπάθεια απόδοσης της πολύ γνωστής από τη μινωική εικονογραφία λατρευτικής χειρονομίας (Εικ. 6). Τέλος, στο κάτω μέρος του τοιχώματος της μίας στενής πλευράς, έχει διανοιχθεί κυκλική οπή (Εικ. 7).

Οι συνθήκες εύρεσης και το περιβάλλον του αντικειμένου είναι δυστυχώς ελάχιστα γνωστά. Πρόκειται για τυχαίο εύρημα, που παραδόθηκε τον Απρίλιο του 1959 στον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων Κρήτης Ν. Πλάτωνα, από τον κάτοικο της Λάστρου Γεώργιο Γαλετάκη, δάσκαλο του χωριού. Είχε έρθει στο φως κατά τον εκβραχισμό που έγινε για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του νέου, τότε, σχολείου. Ως συνευρήματά του αναφέρθηκαν, αλλά δεν περισυλλέχθηκαν, «...οστά, με μικρόν, αλλά μάλλον παχύ, κranίον και συντρίμματα μικρών

Εικ. 5. Λεπτομέρεια με επίκεντρο τη θηλυκή μορφή.

Εικ. 6. Λεπτομέρεια με επίκεντρο την αρσενική μορφή.

Εικ. 7. Η κυκλική οπή στη μία στενή πλευρά του αντικειμένου.

Εικ. 8. Όψη που δείχνει τη θέση της θηλυκής μορφής σε σχέση με εκείνη της οπής εκροής.

αγγείων».⁴ Σύμφωνα με τον άνθρωπο που παρέδωσε το αντικείμενο, ο σκελετός ανήκε σε παιδί, αυτό όμως είναι αδύνατο σήμερα να επιβεβαιωθεί, τη απωλεία των όποιων ανθρωπολογικών καταλοίπων. Οι σύντομες παραπάνω περιγραφές παραπέμπουν σε μικρό, λαξευτό στον βράχο, θαλαμοειδή τάφο, πιθανότατα της μυκηναϊκής περιόδου, με κτερίσματα αποκλειστικά κεραμικά και μάλλον κοινά. Ο Πλάτων, σε σύντομη αναφορά του στα *Κρητικά Χρονικά* του 1959 (Πλάτων 1959, 389), χρονολογεί με σχετική σιγουριά το αντικείμενο στην ΥΜΙΙΒ περίοδο, χρονολόγηση που δεν αντίκειται στη μορφή του σκεύους, αλλά και στην ανεύρεση μίας ομάδας λουτηροειδών λαρνάκων, παρόμοιων αλλά φυσικού μεγέθους, σε τάφους την ευρύτερης γεωγραφικής ζώνης (Tsiropoulou-Vagnetti 1997, 474).⁵ Οι λάρνακες αυτές έχει υποστηριχθεί ότι αποτελούν προϊόντα ενός μόνο εργαστηρίου, που έδρασε κατά την ΥΜΙΙΑ2-ΙΙΒ περίοδο στην περιοχή αυτή (Tsiropoulou-Vagnetti 1997, 473-474).

Β. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία του αντικειμένου. Ο Πλάτων το περιγράφει ως «...πληλοπλαστικόν αντικείμενον, παριστών λουτήρα μικρογραφικόν, εντός του οποίου λούονται δύο παιδιά» (Πλάτων 1959, 389). Με άλλα λόγια, συνδέει το ταφικό αφιέρωμα με μία μάλλον χαριτωμένη σκηνή της καθημερινής ζωής, συνδέοντάς το άμεσα και με το περιεχόμενο της ταφής, εφόσον δέχεται, έστω και με επιφύλαξη, ότι ο νεκρός ήταν ένα παιδί. Με βάση όμως τις παραπάνω περιγραφές και αναφορές, προκύπτουν διάφορα ερωτήματα, που σχετίζονται τόσο με τη συμβολική, όσο και με την πραγματική, λειτουργία του αντικειμένου. Ας εξετάσουμε εν συντομία τα κυριότερα από αυτά:

ΕΡΩΤΗΜΑ 1Ο: ΤΟ ΟΜΟΙΩΜΑ ΑΠΟΔΙΔΕΙ, ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ, ΛΟΥΤΗΡΑ;

Η μορφή του ομοιώματος θα μπορούσε να παραπέμπει τόσο σε λουτήρα, όσο και σε μία λουτηροειδή λάρνακα. Πρακτικά, τα δύο αυτά αντικείμενα μορφολογικά ταυτίζονται, αφού έχει γίνει δεκτό, ότι οι λουτηροειδείς λάρνακες κατάγονται από τους οικιακούς λουτήρες,

⁴ Η πληροφορία αυτή εμπεριέχεται αυτολεξεί σε ιδιόγραφο σημείωμα του Ν. Πλάτωνος, σχετικά με την παράδοση του αντικειμένου. Στη δημοσιευμένη αναφορά, περιλαμβάνεται η πληροφορία ότι παραδόθηκε επίσης λίθινος τρυπήρας, προερχόμενος από τον ίδιο «χώρο». Πλάτων 1959, 389. Kanta 1980, 174.

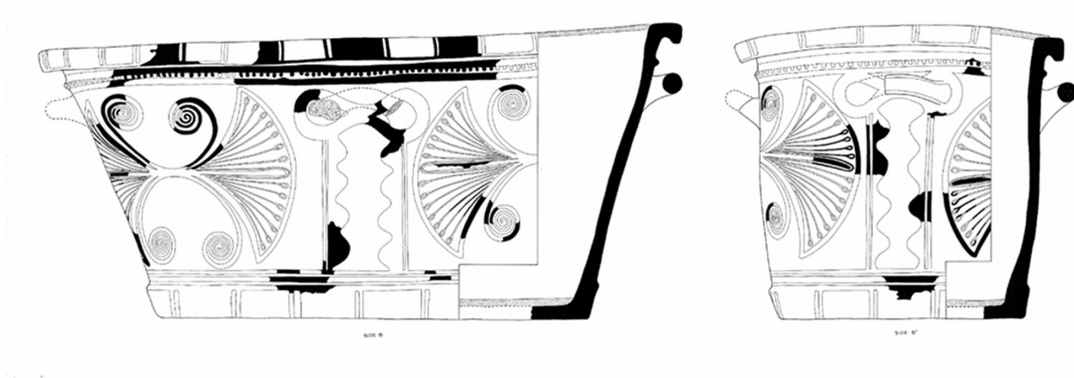
⁵ Η ανεύρεση του αντικειμένου, χωρίς να συνοδεύεται από κάποιου είδους απεικόνισή του, μνημονεύεται, στο Kanta 1980, 174. Στο ίδιο, επαναλαμβάνεται η χρονολόγηση του Πλάτωνος, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό.

Εικ. 9. Λουτήρας φυσικού μεγέθους από την Οικία Α της Ζάκρου.

σκεύη που χρησιμοποιήθηκαν για τον σωματικό καθαρισμό των ιδιοκτητών τους.⁶ Δεν υπάρχει ωστόσο ομόφωνη απάντηση στο ερώτημα αν οι λουτηροειδείς λάρνακες αποτέλεσαν απλές απομιμήσεις των οικιακών λουτήρων, ή αρχικά υπήρξαν οι ίδιες λουτήρες, που χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως ταφικά δοχεία, εξαιτίας του κατάλληλου για μια τέτοια χρήση σχήματός τους.⁷ Στην τελευταία αυτή περίπτωση, τα θέματα των λουτηροειδών λαρνάκων δεν θα μπορούσαν να σχετίζονται άμεσα με τον «Κύκλο του θανάτου» ή της «Μετά θάνατον ζωής», όπως έχει υποστηριχθεί (Marinatos 1997, 282-283, 288· Marinatos 2008), αφού κάτι τέτοιο θα ήταν εντελώς ασύμβατο με την αρχική, μάλλον αισιόδοξη, οικιακή χρήση τους. Βλέποντάς το από μια εντελώς διαφορετική σκοπιά, τα ψάρια, που εικονίζονται συχνά στο εσωτερικό των αντικειμένων αυτών, θα αποτελούσαν ιδανικό θέμα για σκεύη που επρόκειτο να πληρωθούν με νερό, ενώ, παράλληλα, η λοιπή θαλασσινή και νειλωτική εικονογραφία τους παραπέμπει μεν στην τελετουργική, όχι όμως υποχρεωτικά και στη νεκρική, σφαίρα του μινωικού ιδεολογικού κόσμου. Ένα εξαιρετικό δείγμα εικονογραφημένου λουτήρα από μια οικία της Ζάκρου, με διακόσμηση παπύρων στο εξωτερικό και ψαριών στο εσωτερικό (Πλάτων 2003, 108· Καράντζαλη 2011, 636), επιβεβαιώνει πως η εν λόγω θεματική αφορά τουλάχιστον και τον κόσμο των ζωντανών (Εικ. 9, 10, 11).

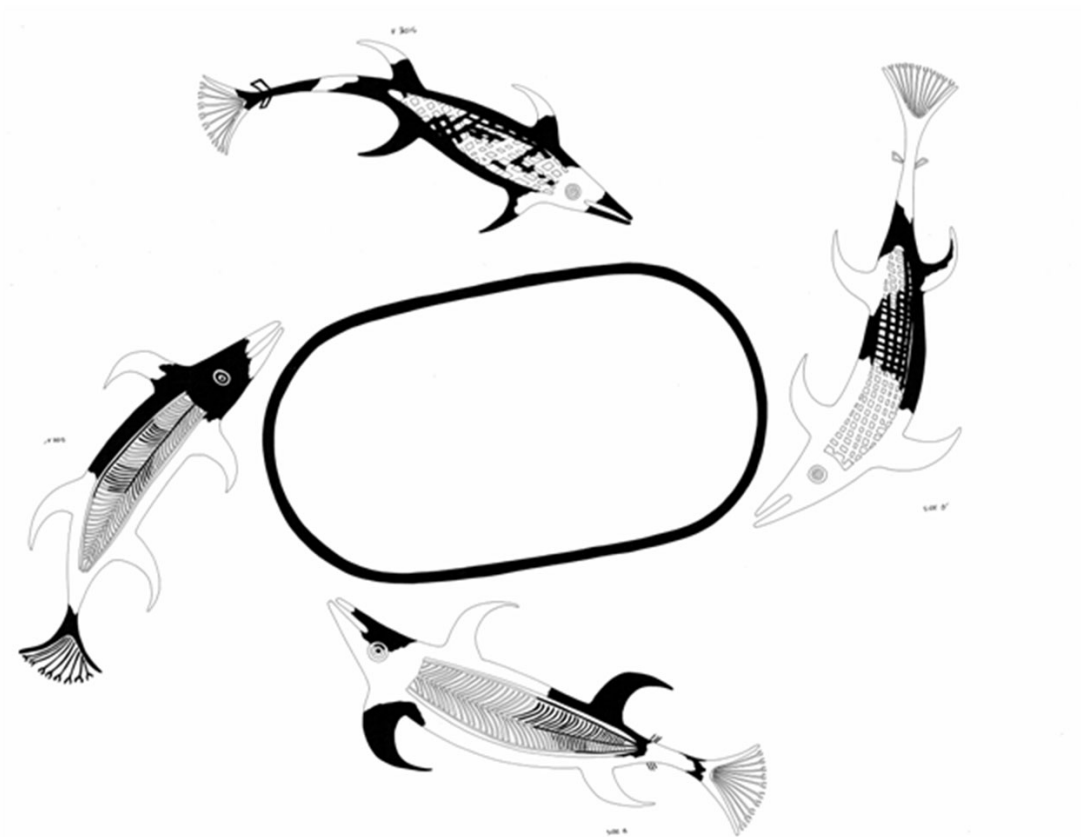
Ωστόσο, η αναγνώριση του αντικειμένου ως ομοιώματος λουτήρα κερδίζει έδαφος, κυρίως, λόγω της παρουσίας των δύο μορφών στο εσωτερικό του. Είναι πολύ απίθανο, οι μορφές αυτές

Εικ. 10. Σχέδιο του λουτήρα της Οικίας Α της Ζάκρου, με τη διακόσμηση της εξωτερικής όψης (σχεδίαση Κ. Ηλιάκης).

⁶ Bosanquet – Dawkins 1923, 154. Βλ. επίσης σχετικά και Μερούσης 2000, 401, σημ. 1322.

⁷ Για μία σχετικά παλαιά αναφορά πάνω σε αυτό το ζήτημα βλ. Ginouènes 1962, 29, σημ. 1. Για μια πιο πρόσφατη συζήτηση στο ίδιο θέμα βλ. Κρίγκα 2003, 472-475.

Εικ. 11. Η διακόσμηση με ψάρια στο εσωτερικό του λουτήρα της Οικίας Α (σχεδίαση Κ. Ηλιάκης).

να αντιπροσώπευαν νεκρούς, τόσο λόγω του αριθμού τους όσο και εξαιτίας της στάσης τους (Εικ. 5, 6). Στις ελάχιστες εικονογραφικές σκηνές από τη μινωική Κρήτη στις οποίες πιστεύεται ότι αποδίδονται νεκροί, αυτοί αποτελούν παθητικούς αποδέκτες των τελετουργικών πράξεων, μη συμμετέχοντας ενεργά σε αυτές.⁸ Ακόμα, η παράλειψη της απόδοσης των απολήξεων των κάτω άκρων των μορφών του ομοιώματος μοιάζει σκόπιμη και είναι λογικό να υποτεθεί ότι υποδηλώνει τη βύθισή τους στο νερό που θα υπήρχε εντός του σκεύους, κατά τη διάρκεια της πράξης στην οποία οι μορφές αυτές συμμετείχαν. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί η ύπαρξη σκοτεινόχρωμου επιχρίσματος στον πυθμένα του δοχείου, χαρακτηριστικού που ίσως να συνυποδηλώνει συμβολικά την παρουσία νερού στο εσωτερικό του (Εικ. 1).

ΕΡΩΤΗΜΑ 20: ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΑΠΟΔΙΔΟΥΝ, ΟΝΤΩΣ, ΠΑΙΔΙΑ;

Εδώ, η ερμηνεία του Πλάτωνος που «βλέπει» στις δύο μορφές παιδιά, ένα αγόρι και ένα κορίτσι, φαίνεται επηρεασμένη μάλλον από την ανεπιβεβαιώτη αναγνώριση ενός σκελετού παιδιού στα λίγα ανθρωπολογικά λείψανα που ήρθαν στο φως μαζί με το αντικείμενο. Η προφορική πληροφόρηση εκ μέρους του ανθρώπου που παρέδωσε το εύρημα (Πλάτων 1959, 389) απέχει

⁸ Όπως σε μία από τις παραστάσεις της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας και το πηλοπλαστικό σύμπλεγμα από το Καμηλάρι. Για τις δύο αυτές περιπτώσεις βλ. συνοπτικά Dimorouliou-Rethemiotaki 2008, 141-142, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

πολύ από το να μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη πηγή, τη στιγμή μάλιστα που μιλά για τον σκελετό ενός παιδιού, ενώ οι απεικονιζόμενες μορφές είναι δύο. Από καθαρά μορφολογική άποψη, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να μπορεί να συνδέσει τις δύο μορφές με παιδιά. Αντίθετα, οι λατρευτικές χειρονομίες, αλλά και το μακρύ ένδυμα της θηλυκής μορφής, παραπέμπουν σε ενήλικες, που εκτελούν ένα προκαθορισμένο τελετουργικό. Η αρσενική μορφή φαίνεται να φορά αιδοιοθύλακο, που απλώς τονίζει, όπως σε πολλές άλλες περιπτώσεις, την ύπαρξη του αιδοίου, χαρακτηριστικού που συνδέεται πιθανώς με την ανδρική ωρίμανση και γονιμότητα (Εικ. 6). Τέλος, ο καθαρά τελετουργικός χαρακτήρας της σκηνής, αλλά και η ύπαρξη οπής εκροής που μετατρέπει πρακτικά το σκεύος σε ρυτό, αντιτίθενται στην ερμηνεία του ως παιχνιδιού που συνόδευσε στον τάφο κάποιον νεαρό ιδιοκτήτη του (Εικ. 7, 8).

ΕΡΩΤΗΜΑ 3Ο: Η ΠΡΑΞΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔΙΔΕΤΑΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΕΙ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ;

Με βάση τα όσα ήδη αναφέρθηκαν, η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι κατηγορηματικά «όχι». Οι ανθρώπινες μορφές δεν κάθονται μέσα στον λουτήρα απολαμβάνοντας το λούσιμο του σώματός τους, όπως ίσως συμβαίνει σε κάποια λίγο υστερότερα ομοιώματα, της πρώτης χιλιετίας π.Χ., από την ίδια την Κρήτη, αλλά και την Κύπρο και την Καρχηδόνα (Κάντα 2011β, 85, εικ. 30· Karageorghis 1981, 150-151).⁹ Αντίθετα, είναι όρθιες, ντυμένες, και εκτελούν μία συγκεκριμένη, αναμφίβολα λατρευτική, χειρονομία. Συνεπώς, αν υπονοείται η κάθαρσή τους, αυτή θα πρέπει να ήταν περισσότερο συμβολική, ή τουλάχιστον τελετουργική. Την πιθανή τελετουργική χρήση των ΥΜΙΙΙ λουτήρων επιβεβαιώνει η ύπαρξη επιμελημένης –και ίσως θρησκευολογικά φορτισμένης– διακόσμησης, αλλά και η πιθανή τους συνάφεια με άλλα τελετουργικά σκεύη, όπως στην περίπτωση του προαναφερθέντος δείγματος από τη Ζάκρο (Καράντζαλη 2011, 639-640).

ΕΡΩΤΗΜΑ 4Ο: ΤΟ ΙΔΙΟ ΤΟ ΣΚΕΥΟΣ ΗΤΑΝ ΑΠΛΩΣ ΕΝΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑ;

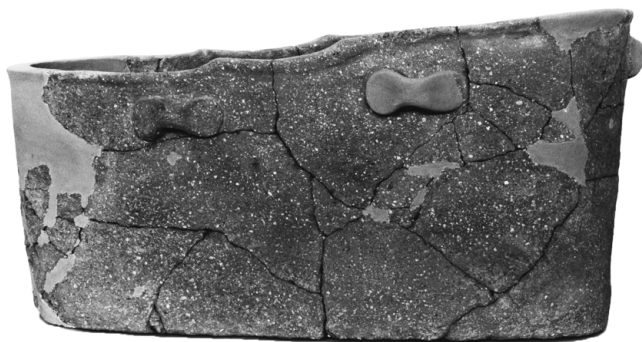
Και το ερώτημα αυτό έχει εύκολη απάντηση, που επίσης είναι αρνητική. Η ύπαρξη οπής εκροής, για την ομαλή λειτουργία της οποίας προβλέφθηκε ειδικά η μετακίνηση της μίας μορφής προς το πλάι, επιβεβαιώνει ότι το σκεύος χρησιμοποιήθηκε και ως ρυτό, συμμετέχοντας δηλαδή και το ίδιο σε μία, πιθανώς ταφική, σπονδική τελετουργία (Εικ. 8).

Γ. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Με βάση την παραπάνω συλλογιστική, η βιβλιογραφική έρευνα καλείται να απαντήσει σε τρία νέα ερωτήματα: α) αν υπάρχουν στοιχεία για την τελετουργική χρήση των λουτήρων στη μινωική Κρήτη, β) αν μία ανάλογη χρήση απαντά εκτός του νησιού στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ζώνης της αρχαιότητας και γ) αν η πρακτική ανάθεσης ομοιωμάτων λουτήρων σε τάφους βρίσκει παράλληλα στην ίδια περιοχή.

Από τα ερωτήματα αυτά, δυσκολότερο να απαντηθεί αποδεικνύεται το πρώτο. Για μία ενδεχόμενη τελετουργική χρήση των ΥΜΙΙΙ λουτήρων διαθέτουμε, προς το παρόν, στοιχεία μόνο

⁹ Για άλλα ηηλοπλαστικά ομοιώματα, άγνωστης όμως προέλευσης, με μορφές που λούονται καθισμένες σε εσωτερικό λουτήρων, βλ. Ginouves 1962, 34-35, pls. III, 8, IV, 10.

Εικ. 12. Ακόσμητος επιμήκης λουτήρας ανατομικού σχήματος από το ανάκτορο της Ζάκρου (φωτογράφιση Γ. Ξυλούρης).

για τον λουτήρα της Οικίας Α της Ζάκρου, ο οποίος έχει συνδεθεί, έμμεσα μεν αλλά αρκετά πειστικά, με κάποιες τελετές προγονολατρείας (Καράντζαλη 2011, 639-640). Μια περαιτέρω έρευνα για τα συμφραζόμενα άλλων, μέχρι σήμερα αδημοσίευτων, ευρημάτων είναι προς την κατεύθυνση αυτή επιβεβλημένη.¹⁰ Ωστόσο, η επιμελημένη διακόσμηση και κατασκευή όλων των εντοπισμένων δειγμάτων υποβάλλουν μια μάλλον επίσημη χρήση τους, που ξεπερνά τα όρια μιας συνήθους κοινωνικής πρακτικής, όπως είναι ο απλός σωματικός καθαρισμός. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η σπανιότητα, η ποιότητα, αλλά και η θέση ανεύρεσης, επιμήκων λουτήρων της ανακτορικής περιόδου: πιο γνωστοί είναι οι λουτήρες της Κνωσού, από το «Λουτρό της Βασίλισσας» και ένα μικρό δωμάτιο της ΝΑ πτέρυγας του ανακτόρου, και οι δύο πλούσια διακοσμημένοι και με ανατομικό σχήμα (Evans 1930, 385-386· Evans 1921, 579-580· Ginouès 1962, 30· Κρίγκα 2003, 473· Collard 2008, 152). Συχνά, οι λουτήρες συνδέονται, έμμεσα ή άμεσα, με τη χρήση των λεγόμενων «Καθαρτήριων Δεξαμενών», για τις οποίες η έρευνα κλίνει περισσότερο προς μία τελετουργική-συμβολική χρήση (Graham 1962, 104-105· Αλεξίου 1972, 433· Πλάτωνος 1990, 153-155). Στο ανάκτορο της Ζάκρου, ένας ακόσμητος επιμήκης λουτήρας ανατομικού σχήματος (Εικ. 12) βρέθηκε βυθισμένος στο δάπεδο του αίθριου χώρου, που χρησιμοποιήθηκε ως προαύλιο της Αίθουσας με την Κυκλική Δεξαμενή (Πλάτων 1967, 165, πίν. 154β· Κρίγκα 2003, 473), της οποίας η χρήση δεν είναι εξακριβωμένη. Ωστόσο, η θέση του λουτήρα σχεδόν αποκλείει την καθημερινή του χρήση.¹¹ Πιθανώς τελετουργική ήταν η λειτουργία λουτήρων και σε ανακτορικά συμφραζόμενα της μυκηναϊκής Ελλάδας, όπως υποστηρίζει το γνωστό παράδειγμα του δωματίου 43, παρά την Αίθουσα του Θρόνου του ανακτόρου της Πύλου (Blegen-Rawson 1962, 17· Κρίγκα 2003, 475-476). Σημειωτέον ότι, σε πινακίδα από το ίδιο ανάκτορο, απαντά ο όρος *re-wo-te-re-jo*, μεταγραφόμενος ως **lewotreyoi* και συνοδευόμενος από ιδεόγραμμα που έχει τη μορφή λουτήρα, επίσης με ανατομική μορφή (Godart 2009, 112-113).

Κατά συνέπεια, μια επίσημη, τελετουργική-συμβολική, χρήση των ανακτορικών λουτήρων μπορεί να θεωρηθεί πολύ πιθανή, τη στιγμή μάλιστα που ο απλός σωματικός καθαρισμός των κατοίκων των οικισμών θα προϋπέθετε την ύπαρξη ενός πολύ μεγαλύτερου αριθμού ανάλογων

¹⁰ Όπως των αναφερομένων δειγμάτων από τον οικισμό του Παλαικάστρου. Bosanquet – Dawkins 1923, 154 και pl. XXXIV.

¹¹ Η Αίθουσα με την Κυκλική Δεξαμενή ήταν η επισημότερη αίθουσα του ανακτόρου της Ζάκρου και θεωρήθηκε πιθανό από τον Ν. Πλάτωνα ότι ταυτίζεται με την τοπική Αίθουσα του Θρόνου. Πλάτων 1974, 176-177.

σκευών.¹² Τις καθημερινές ανάγκες του πληθυσμού πιθανότατα κάλυπτε η νίψη και το λούσιμο σε φυσικές πηγές νερού, ή, εναλλακτικά, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, η παρουσία μεγάλων κάδων με μικρή οπή εκροής στον πυθμένα, που αποτελούν κοινότερο εύρημα των ανασκαφών νεοανακτορικών οικισμών (Koraka-Platon 1993, 45, 48, 50, 59· Πλάτων 1977, 425· Πλάτων 1978, 271).

Σε ό,τι αφορά στις εξω-κρητικές, αιγαιακές ή ελλαδικές, θέσεις της ίδιας πάνω-κάτω περιόδου, η συχνά αυθαίρετη κατάταξη μιας πλειάδας μορφολογικών κατηγοριών αντικειμένων στην κατηγορία των λουτήρων ή ασαμίνθων δυσχεραίνει την ερμηνεία της χρήσης τους (Κρίγκα 2003, 470-480). Εξάλλου, όπως έχει και αλλού σημειωθεί, ο εντοπισμός της αρχικής χρήσης κάθε αντικειμένου συχνά συσκοτίζεται από την ιστορία της ζωής του, που πολλές φορές τελειώνει με την αρχετυπική ιδέα αλλοιωμένη σε μία πλήρως διαφοροποιημένη λειτουργία.

Ως προς τη χρήση λουτήρων σε τελετουργικά περιβάλλοντα, σημαντικές πληροφορίες αντλούμε από το υλικό των ανασκαφών της προϊστορικής Κύπρου: σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις υστεροκυπριακών ιερών (Collard 2008, 28-39, 40-46), λουτήρες βρέθηκαν τοποθετημένοι σε εισαγωγικούς υπαίθριους χώρους και συνδέθηκαν πειστικά με κάποιες συμβολικές πράξεις τελετουργικού καθαρμού. Η συμβολική κάθαρση εκείνων που πρόκειται να ιερουργήσουν αποτελεί διαχρονική πρακτική στην ιστορία των θρησκειών, μεταξύ άλλων και της χριστιανικής.

Το μοναδικό παράλληλο μικρογραφικού ομοιώματος λουτήρα ή λουτηροειδούς λάρνακας που πιθανώς προέρχεται από κάποιον ΥΜΙΙΙ τάφο της Κρήτης βρίσκεται σήμερα στο Τμήμα Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου στο Λονδίνο.¹³ Το αντικείμενο, που σε αντίθεση με το ομοίωμα της Λάστρου απεικονίζει το σκεύος άδειο, έχει περίπου τις ίδιες διαστάσεις με εκείνο¹⁴ και έφερε γραπτή διακόσμηση, εξωτερικά και εσωτερικά, σήμερα αρκετά φθαρμένη. Από την εσωτερική κόσμηση, σώζονται καλύτερα ψάρι στον πυθμένα και άλλα, πιθανώς επίσης θαλάσσια όντα στη μία στενή πλευρά (ίσως Αργοναύτες και σαρανταποδαρούσα της θάλασσας;). Το αντικείμενο θεωρείται ανάθημα και χρονολογείται, με βάση αποκλειστικά τεχνοτροπικά κριτήρια, στην ΥΜΙΙΙΑ περίοδο.

Από την Κύπρο, ωστόσο, προέρχονται και πάλι τα καλύτερα παράλληλα για την ανάθεση ομοιωμάτων λουτήρων σε τάφους: εκεί, σε μία πλειάδα περιπτώσεων, σε τάφους του τέλους της 2ης χιλιετίας, απαντούν ανάμεσα στα κτερίσματα ομοιώματα επιμήκων λουτήρων, κατασκευασμένα από πηλό, λίθο και ελεφαντόδοντο (Collard 2008, 112-113, 148-150· Karageorghis 1974, 91). Στις περιπτώσεις αυτές, η ανάθεση έχει σαφώς συμβολικό χαρακτήρα, πιθανότατα υποδηλωτικό κάποιας σχετικής με την ταφή ιερουργίας. Η ανεύρεση και λουτήρων φυσικού μεγέθους σε υστεροκυπριακούς τάφους, οι οποίοι συνόδευσαν την ταφή χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιηθούν ως ταφικά δοχεία (Karageorghis 1981, 150· Maier-Karageorghis

¹² Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να αποκλεισθεί η πιθανότητα κοινότερης χρήσης ξύλινων λουτήρων, των οποίων τα ίχνη, λόγω της φύσης του υλικού, δεν έχουν διατηρηθεί στα ανασκαφικά συμφραζόμενα.

¹³ Για το αντικείμενο αυτό και απεικονίσεις του βλ. την Collection Online του Βρετανικού Μουσείου: http://www.britishmuseum.org/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3203200&partId=1&searchText=minoan+&page=9, ημερομηνία πρόσβασης 13/2/2017. Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο Αλεξία Σηλιωτοπούλου για την πληροφία της ύπαρξης του συγκεκριμένου ευρήματος και της συνοπτικής παρουσίασής του στη διαδικτυακή ιστοσελίδα του Βρετανικού Μουσείου.

¹⁴ Μέγιστο μήκος (στο χείλος) 17,6 εκ., πλάτος 10,6 εκ. και ύψος 6 εκ.

1984, 133-134), υποστηρίζει τη χρήση και πραγματικών λουτήρων στο πλαίσιο της ταφικής τελετουργίας. Ο χαρακτήρας αυτής της τελετουργίας, όπως βεβαιώνει το ομοίωμα της Λάστρου, δεν μπορεί να είναι άλλος από της συμβολικής κάθαρσης των ιερουργούντων.

Ένα τελευταίο ερώτημα που μένει να απαντηθεί είναι τι υποδηλώνει η παρουσία, στο ομοίωμα της Λάστρου, ενός εκπροσώπου από κάθε φύλο. Για την περίπτωση που γίνει δεκτό πως η ταφή στον τάφο αφορούσε σε ένα παιδί, θα μπορούσε να υποτεθεί, πως οι δύο ιερουργούσες μορφές αποτελούσαν το ζεύγος των γονέων του θανόντος. Από την άλλη, η παρουσία του ανδρόγυνου ζεύγους συχνά εμπεριέχει γονιμικές σημασιολογικές προεκτάσεις, όπως μας διδάσκουν άλλα ειδωλοπλαστικά σύνολα της Κρήτης, σαν εκείνο του ιερού του Πισκοκεφάλου (Πλάτων 2008, 313-316· Πλάτων 2014, 66-68) και το, λίγο μεταγενέστερο αλλά με μινωικές καταβολές, σύνολο του σπηλαίου της Ινάτου (Κάντα 2011α). Στην Παλαίπαφο, ένας λουτήρας φυσικού μεγέθους βρέθηκε σε οικοδόμημα πιθανώς του 12ου αιώνα, που έχει συνδεθεί από κάποιους με τον αρχαίο ναό της Αφροδίτης (Strong 1997, 32-39· Collard 2008, 40-46). Αναπόφευκτα, έρχεται στον νου ο ομηρικός ύμνος που περιγράφει το λουτρό της θεάς, σε επίσκεψή της στο ναό της στην Πάφο. Αν ο μύθος του λουτρού της Αφροδίτης συνδέεται με τελετουργικούς σωματικούς καθαρμούς που προηγούνται της ερωτικής συνεύρεσης στο πλαίσιο κάποιας ιεουργίας, όπως πιστεύει η Strong (Strong 1997, 245), τότε η πιθανότητα το ομοίωμα της Λάστρου να σχετίζεται με τελετουργίες του «Κύκλου της Γονιμότητας» δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί, τη στιγμή μάλιστα που Θάνατος και Αναγέννηση αποτελούν άρρηκτο σημασιολογικά ζεύγος στον ιδεολογικό κόσμο της μινωικής Κρήτης.

Σε κάθε περίπτωση, το ενδιαφέρον ομοίωμα από τη Λάστρο φαίνεται ότι αποτέλεσε μία συμβολική προσφορά προς τον νεκρό, η οποία εμπεριείχε σημασιολογικά μια τελετουργία κάθαρσης, που προηγήθηκε της ταφής. Οι τελετουργίες κάθαρσης μέσα σε λουτήρες φαίνεται ότι σχετίζονται με μία ιδέα που κυκλοφορούσε, κατά την Αρχαιότητα, πολύ ευρύτερα στη Μεσόγειο, και αφορούσε στην προετοιμασία των συμμετεχόντων σε διάφορες θρησκευτικές-τελετουργικές δραστηριότητες. Αβέβαιο παραμένει, ωστόσο, αν αυτή η θρησκευτική αντίληψη, που φαίνεται να ευδοκίμει ιδιαίτερα στην Κύπρο της 2ης και 1ης χιλιετίας, έχει τις ρίζες της στη μινωική Κρήτη, που διαθέτει μερικά από τα παλαιότερα μέχρι σήμερα επιβεβαιωμένα δείγματα της υπό συζήτηση κατηγορίας. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται απίθανο, με δεδομένη μάλιστα τη στενή σχέση, οικονομική και άλλη, της Κρήτης με την Κύπρο, ήδη από την αρχή της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (Kassianidou 2014, 309-310· Platon 2014).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στυλιανός Αλεξίου (1972), «Περί των μινωικών δεξαμενών καθαρμού», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΚΔ΄, 414-434.
- Carl Blegen – Marion Rawson (1962), *A guide to the palace of Nestor*, Cincinnati.
- Robert Carr Bosanquet – Richard MacGillivray Dawkins (1923), *The unpublished objects from Palaikastro excavations 1902-1906*, BSA Suppl. I, London.
- David Collard (2008), *Function and ethnicity: "Bathtubs" from Late Bronze Age Cyprus*, SIMA-PB 171, Sävelalen, Sweden, Paul Åströms Förlag.

- Nota Dimopoulou-Rethemiotaki (2008), "Community and the individual in death: burial practices in the neopalatial and postpalatial periods", στο Maria Andreadaki-Vlazaki, Giorgos Rethemiotakis, Nota Dimopoulou-Rethemiotaki (επιμ.), *From the Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000-1100 B.C.*, Essays, New York, Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 134-142.
- Arthur J. Evans (1921), *The palace of Minos at Knossos*, v. I, London.
- Arthur J. Evans (1930), *The palace of Minos at Knossos*, v. III, London.
- René Ginouvès (1962), *Balaneutikè: Recherches sur le bain dans l'antiquité grecque*, Paris.
- Louis Godart (2009), "I due scribi della tavoletta Tn 316", *Pasiphae* 3, 99-115.
- James Walter Graham (1962), *The palaces of Crete*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Αθανασία Κάντα (2011α), «Η λατρεία της Ειλειθυίας στο σπήλαιο του Τσούτσουρου», στο Αθανασία Κάντα, Κωστής Δαβάρας (επιμ.), *Ελουθία Χαριστήιον. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο, 28-37.
- Αθανασία Κάντα (2011β), «Ειδώλια, ομοιώματα», στο Αθανασία Κάντα, Κωστής Δαβάρας (επιμ.), *Ελουθία Χαριστήιον. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο, 84-148.
- Athanasia Kanta (1980), *The Late Minoan III period in Crete. A survey of sites, pottery and their distribution*, SIMA 58, Göteborg.
- Vassos Karageorghis (1974), *Excavations at Kition. I. The tombs*, Nicosia.
- Vassos Karageorghis (1981), "Κυπριακά VI", *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 147-153.
- Vassos Karageorghis – Efstathios Raptou (2014), *Necropoleis at Palaepaphos from the end of the Late Bronze Age to the Cypro-Archaic period*, Nicosia, The Cyprus Institute.
- Vassos Karageorghis, Athanasia Kanta, Nikolaos Chr. Stampolidis and Yiannis Sakellarakis (2014). *Kypriaka in Crete: From the Bronze Age to the end of the Archaic Period*, Nicosia, Typocreta.
- Ευθυμία Καράντζαλη (2011), «Ένα ενδιαφέρον εικονιστικό αγγείο από τη Ζάκρο», *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α3, Χανιά, 619-645.
- Vasiliki Kassianidou (2014), "Oxhide ingots made of Cypriot copper found in Crete", στο Vassos Karageorghis, Athanasia Kanta, Nikolaos Chr. Stampolidis, Yannis Sakellarakis (επιμ.), *Kypriaka in Crete. From the Bronze Age to the end of the Archaic Period*, Nicosia, 307-311.
- Katérina Koraka – Leftéris Platon (1993), "Ληνοί μινωικοί. Installations minoennes de traitement des produits liquides", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 117, 35-101.
- Δήμητρα Κρίγκα (2003), «Οι ασάμινθοι στο Ακρωτήρι Θήρας. Σκέψεις για τις θέσεις ευρέσεως και τις χρήσεις των ασαμίνθων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο», στο Ανδρέας Βλαχόπουλος, Κική Μπίρταχα (επιμ.), *Αργοναύτης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα*, Αθήνα, Η Καθημερινή Α. Ε., 461-482.
- Franz Georg. Maier – Vassos Karageorghis (1984), *Paphos. History and archaeology*, Nicosia, A. G. Leventis Foundation.
- Nanno Marinatos (1997), "Minoan and Mycenaean larnakes: a comparison", στο Jan Driessen - Alexandre Farnoux (επιμ.), *La Crète mycénienne. Actes de la Table Ronde internationale organisée par l'École française d'Athènes, 26-28 Mars 1991*, Paris, 281-292.
- Nanno Marinatos (2008), "Minoan beliefs of the afterlife", στο Maria Andreadaki-Vlazaki, Giorgos Rethemiotakis, Nota Dimopoulou-Rethemiotaki (επιμ.), *From the Land of the Labyrinth. Minoan Crete, 3000-1100 B.C.*, Essays, New York, Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (USA), 143-145.
- Laura B. Mazow (2006-2007), The industrious Sea Peoples: the evidence of Aegean-style textile production in Cyprus and the Southern Levant, *Scripta Mediterranea*, vol. XXVII-XXVIII, 291-321.
- Νίκος Ι. Μερούσης (2000), *Οι εικονογραφικοί κύκλοι των ΥΜΙΙΙ λαρνάκων. Οι διαστάσεις της εικονογραφίας στα πλαίσια των ταφικών πρακτικών*, Θεσσαλονίκη.

- Λευτέρης Ν. Πλάτων (2003), «Εργασίες μελέτης και συντήρησης ευρημάτων ανασκαφών Ζάκρου», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (2003), 105-109.
- Λευτέρης Πλάτων (2014), «Η 'χειρονομία της αποκάλυψης': ένα άγνωστο μέχρι σήμερα στιγμιότυπο των μινωικών τελετουργιών ενηλικίωσης», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΛΔ΄, 65-81.
- Lefteris Platon (2008), «Η υιοθέτηση στην Κρήτη της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. θρησκευτικών ιδεών και πεποιθήσεων προερχομένων από τον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου», στο Apostolos Kyriatsoulis (επιμ.), *Austausch von Gütern, Ideen und Technologien in der Ägäis und im östlichen Mittelmeer. Von der prähistorischen bis zu der archaischen Zeit*, Weilheim, 305-325.
- Lefteris Platon (2014), "Zakros. The oxhide ingots", στο Vassos Karageorghis, Athanasia Kanta, Nikolaos Chr. Stampolidis, Yannis Sakellarakis (επιμ.), *Kypriaka in Crete. From the Bronze Age to the end of the Archaic Period*, Nicosia, 293-295.
- Μαρία Πλάτωνος (1990), «Νέες ενδείξεις για το πρόβλημα των καθατηρίων δεξαμενών και των λουτρών στο μινωικό κόσμο», *Πεπραγμένα ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Α2, Χανιά, 141-155.
- Νικόλαος Πλάτων (1959), «Η αρχαιολογική κίνησης εν Κρήτη κατά το έτος 1959», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΓ΄, *Χρονικά*, 359-393.
- Νικόλαος Πλάτων (1967), «Ανασκαφάι Ζάκρου», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1967), 162-194.
- Νικόλαος Πλάτων (1974), *Ζάκρος. Το νέον μινωικόν ανάκτορον*, Αθήναι, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Νικόλαος Πλάτων (1977), «Ανασκαφή Ζάκρου», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1977), 421-436.
- Νικόλαος Πλάτων (1978), «Ανασκαφή Ζάκρου», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1977), 259-299.
- Rebecca Anne Strong (1997), *The most shameful practice: temple prostitution in the ancient Greek world*, (Phd dissertation, University of California), Los Angeles, UMI films, Ann Arbor.
- Metaxia Tsiropoulou – Lucia Vagnetti (1997), "Workshop attributions for some Late Minoan III East Cretan larnakes", στο Robert Laffineur, Philip P. Betancourt (επιμ.), *Τέχνη: Craftsmen, craftswomen and craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, vol. II (Aegaeum 16), Liège, 473-479.